

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Dvije Opsade, Dva Iskustva

Gojko Berić

Imam osamdeset godina i privilegiju da još pišem, o čemu svjedoči i ovaj tekst. Otkako mi je prije skoro četiri godine umrla supruga živim sam u velikom stanu u najpoznatijoj sarajevskoj ulici Ferhadiji, pješačkoj zoni u centru grada, u austrougarskoj zgradi, sagrađenoj neposredno uoči Velikog rata. Prozori dviju najvećih soba gledaju na Trebević, kulno brdo koje opasuje južnu stranu grada. Proljeće je, ali ne osjećam njegov miris, jer me je sićušni virus iz Wuhana strpao u kućni pritvor, a vlasti su to samo ovjerile uredbom prema kojoj svi stanovnici stariji od 65 godina moraju biti u tzv. samoizolaciji. Ne osjećam osamljenost. Kad je lijep dan, širom otvorim prozore i, izložen blagotvornom djelovanju sunca, posmatram prorijeđene prolaznike s maskama i rukavicama. Sama izolacija je podnošljiva, mnogima je čak i dobrodošla; odmaraju se i sređuju stvari koje nisu stizali da srede godinama. Teškoća, strah i neizvjesnost vrebaju izvan kućnih zidova, jer nema nikoga ko bi dao odgovor na pitanje šta se to zbiva i dokle će trajati?

U proljeće 1992. snage srpskih separatista okružile su Sarajevo i stavile ga pod svoju smrtonosnu fašističku opsadu. Dvadeset i osam godina kasnije, opet u proljeće, grad se ponovo našao u opsadi, ovog puta nevidljivog, podmuklog i nemilosrdnog ubice koji ne šteti nikoga. O zlikovcima koji su nas devedesetih ubijali s okolnih brda znali smo sve. Mnogi od njih bile su naše dojučerašnje komšije. O novom ubici ne znamo gotovo ništa, osim da "nema ni krila ni noge", nego ga ljudi zastrašujućom brzinom izručuju jedni drugima. U pokušajima da suzbiju širenje pandemije, ljekari, naučnici i političari mijenjaju stavove preko noći. Borba se vodi na život i smrt. Nema jednoglasja o tome šta i kako činiti. Jedan od najvećih živih filozofa Jürgen Habermas (90), u razgovoru za njemački list Frankfurter Rundschau, dao je savršenu definiciju stanja u kojem se svijet nalazi: "Nikada do sada nije bilo toliko znanja o našem neznanju." Crkve i džamije su prazne. (Sarajevske sinagoge su holokaustski ispraznili nacisti u Drugom svjetskom ratu.) Gledam na televiziji nesvakidašnji prizor. Papa Franjo stoji na kiši, na potpuno praznom Trgu Sv. Petra. "Već nedjeljama izgleda kao da je palo veče. Tama se zgusnula nad našim gradovima i otela nam živote, opustjela ih i ispunila zaglušujućom tišinom. I to se osjeća u zraku, u gestovima ljudi, u pogledima. Našli smo se ovdje uplašeni i izgubljeni. Osjećali smo se snažno, sposobni za bilo šta. Ali, pred olujom, naša se ranjivost razotkrila i s njom sve lažne i suviše sigurnosti od kojih smo izgradili navike. Oluja je s našeg zaštićenog ega otpuhala stereotipne maske. Preostalo nam je tako samo jedno osjećanje pripadnosti od kojeg ne možemo nikada pobjeći, osjećanje bratstva."

Prošlo je nekoliko dana dok se nisam sjetio da o jednom takvom iskustvu, neravnopravnoj borbi čovjeka s opakim virusom, piše u genijalnoj knjizi Alberta Camusa "Kuga". Potreba da je nakon više decenija ponovo pročitam bila je samorazumljiva. Pronašao sam je u kućnoj biblioteci, izdanje beogradske Prosvete davne 1956. godine, u prevodu Jovanke Marković-Cižek. Radnja romana-alegorije, pisanog kao hronika, događa se nedefinisane 194... godine u zatvorenom gradu Oranu, napadnutom epidemijom kuge. Glavni lik je doktor Bernard Rieux, koji se stavlja na čelo borbe protiv nevidljivog i nadmoćnog pacovskog virusa i koji u tu borbu ulazi ne štedeći se. Njegov najvažniji suradnik i prijatelj, stari mudrac Tarrou, dolazi na ideju da se osnuju dobro- voljni sanitarni odredi za borbu protiv kuge, od koje će, kao i drugi prijatelji i saradnici doktora Rieuxa, i sam stradati. Ima tu više upečatljivo datih likova koje povezuju humanizam, lična etika i pitanje o smislu života. Među njima je novinar Rambert, koji se u Španiji borio na strani republikanaca, dakle gubitnik. On se slučajno zatekao u Oranu i pokušava izbjeći sudbinu koju ne smatra svojom i spojiti se sa ženom koju neizmjerljivo voli, ali odlučuje da ostane među onima koji pate. Kroz lik svećenika Paneloux Camus problematizira pitanje Boga. Na početku pandemije otac Paneloux drži u crkvi propovijed u kojoj tragediju grada Orana pripisuje Božjoj kazni, "jer mora da su mnogi vjernici griješili." Međutim, kada se suoči sa smrću nevinog djeteta, Paneloux počinje razjedati sumnja u postojanje Boga. On stupa u sanitarni odred, u kojem požrtvovano radi sve dok ga kuga ne pokosi. Kad je epidemija najzad iščezla, doktor Rieux zaključuje da mu, poslije svega, ostaje samo sjećanje na kugu i na prijatelje, i odlučuje da napiše ovu hroniku, kako bi paćenike sačuvao od zaborava i svjedočio u njihovu korist, i da kaže "da kod ljudi ima više stvari kojima se možemo diviti, nego onih koje možemo prezirati."

"Kuga" je objavljena četrdeset i pet godina prije nego što će Sarajevo biti zatvoreno u обруč srpskih haubica, minobacača, teških mitraljeza i snajpera. Književnik Miljenko Jegović smatra da je "Kuga" temeljni i najvažniji roman o opsadi Sarajeva. I zaista, čitav niz događaja, prizora i likova izrazitih moralističkih evokacija, empatije i nesebičnog žrtvovanja, na jednoj strani, i terora lokalnih bandi pred očima nesposobne vlasti, na drugoj, šverc i ratno profiterstvo, sve dobro i loše od čega je bio sazdan život u ratnom Sarajevu, sav taj ritam svakodnevnice, kao da je bio preslikan iz Camusovog romana.

Između Sarajeva koje je krvarilo pod srpskom opsadom i Sarajeva koje se danas otima pandemiji Covid-19 postoje bitne razlike. Nije to više isti grad, niti su to više isti ljudi. Nekadašnje Sarajevo je propalo, iako ne toliko koliko su propale njegove ubice, kojima je suđeno u Hagu. Uostalom, nigdje i ništa u svijetu nije više isto kao što je bilo prije tri decenije. Sarajevo u opsadi bilo je najveći konclogor u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, njegovo ime je zvonilo diljem planete, njegova sudbina je svjetskim medijima bila jako privlačna, ali je politička Evropa bila ravnodušna prema patnjama i stradanju njegovih stanovnika, kao što je bila ravnodušna prema etničkom čišćenju i masovnom ubijanju civila širom Bosne i Hercegovine. U prijestolnicama najmoćnijih zemalja svijeta balkanski postkomunistički nacionalizmi smatrani su izoliranom pojavom, a Sarajevo i Bosna njihovom kolateralnom štetom. Danas teško da ima zemlje u kojoj nacionalizam nije vladajuća ideologija. Sarajevo pod opsadom bilo je nešto što je s današnje distance teško i zamisliti. Kruh, struja i voda činili su suštinu preživljavanja. Agresor nas je lišio svega toga, nije bilo ni struje, ni vode, ni telefona, ničeg osim oskudne humanitarne pomoći koja je stizala iz svijeta. Nije postojala

nikakva veza s ljudima izvan obruča. Smrt se valjala ulicama grada. Ali što su nevolje bile veće, empatija je bila izraženija. Otpor umiranju i sila života bili su nevjerovatni. Jednog kasnog jesenjeg popodneva, dok su građani čekali u redu da natoče vodu na česmi kod Pivare, pala je ciljano ispaljena granata i ubila sedmero muškaraca i žena, a veći broj ranila. Tek što je radio objavio tu vijest, sreo sam na stepeništu komšinicu s drugog sprata. Sitna, mršava žena bila je sva u buketu plastičnih kanistera. Krenula je na česmu na kojoj se samo sat ranije desio masakr, udaljenu oko kilometar i po od naše zgrade. Na moje čuđenje, rekla je: "Sad nema gužve, možda nema nikoga." Ne mogu zaboraviti fotografiju koju je snimio neko od desetina fotoreportera velikih svjetskih agencija, koji su po cijenu života tragali za dobrom fotkom. Na toj fotografiji, snimljenoj negdje na prelazu između dana i noći, vidi se čovjek bez jedne noge, sa štakom u jednoj i buketom cvijeća u drugoj ruci, kako ide sam sablasno pustom ulicom. Vjerovatno je cvijeće nosio svojoj ženi. Njegovo potamnijelo lice odavalo je i odlučnost i strah. Mora da su negdje u blizini odjekivale granate.

Ratna je godina devedeset i treća, najteža koju Sarajevo pamti. Trebalo je imati mnogo empatije i hrabrosti i teškim i nesigurnim putem uputiti se u sarajevski pakao. A dvije velike žene, Joan Baez i Susan Sontag, imale su i jedno i drugo. Šezdesetih godina jedna od najvećih pjevačkih zvijezda u svijetu, aktivistkinja pokreta protiv rata u Vijetnamu, Baez je u dvorani kina Imperijal održala spektakularan humanitarni koncert u znak podrške stanovnicima napaćenog grada. Nekako istovremeno došla je i književnica Susan Sontag, jedna od najpoznatijih američkih žena svog vremena. Ostala je nekoliko sedmica, išla gradom s pancirom, družila se s njegovim stanovnicima i dijelila njihovu sudbinu. Potom je ponovo došla u ljeto te godine i na scenu Narodnog pozorišta postavila Beckettovu dramu "Čekajući Godota," komad koji je simbolizirao sudbinu opsjednutog grada - ratno Sarajevo čekalo je nekog svog Godota. Pred sam kraj rata, Sontagova se ponovo obrela u polurazrušenom i iznurenom Sarajevu. U tek osnovanom Media centru, čiji je utemeljitelj bio poznati sarajevski novinar Boro Kontić, razgovarala je s novinarima i između ostalog rekla: "Trebalo da znate da su tragedije kao mlijeko - brzo se kvare." Kao da je slutila da će i tragedija Sarajeva postati monopol jedne etnopolitike i njenih protagonista.

Ratna je godina devedesetčetvrta, kasna jesen. Profesor Hidajet Repovac i njegova supruga Aida krenuli su na koncert sarajevskog Gudačkog orkestra. Na putu do Kamernog teatra, gdje se koncert trebao održati. Pratila ih je neobično jaka kiša. Granate su pljuštale na sve strane. Kad su došli u Kamerni, osim članova orkestra nisu zatekli nikoga. Ni nakon skoro pola sata niko se drugi od posjetilaca nije pojavio. Uprkos tome, gudači su za dvoje jedinih posjetilaca izveli kompletan program. Dobili su iskren i dug aplauz profesora i njegove supruge, istinskih ljubitelja muzike. Uzbuđenje do suza bilo je obostrano. Kultura u najširem smislu bila je čudo sarajevskog otpora, front koji su činili glumci i reditelji, muzičari, slikari, književnici, pjesnici, novinari, žene i djevojke koje su, kad god je to bilo moguće, izlazile na ulice, uredno obučene, sredene frizure i našminkane. Tada je u Sarajevu bilo neuporedivo više urbanih stvaralaca u punoj snazi nego što ih ima danas. Većina nije više među živima, umro je i profesor Repovac. Neki su nakon rata napustili Sarajevo, a neki izgubili volju i snagu da se bore s vjetrenjačama nacionalizma.

Naravno, ljudi gube život u ovoj teškoj i neizvjesnoj mirnodopskoj bitci. Ali nije moje da pišem o virusu korona, osim što mogu reći da se Sarajevo od pandemije brani na

sličan način na koji to, manje-više, čini sav ostali svijet. Ali, Sarajevo ne samo što više nije predmet međunarodne medijske i diplomatske pažnje, nego je tek epizoda na svjetskim pandemijskim vidicima. Više od 90 posto njegovih današnjih stanovnika čine Bošnjaci, njegov kosmopolitizam je, čini se, izgubio svoju istorijsku autohtonost. Višestoljetno iskustvo zajedničkog života i manje-više podnošljive međusobne tolerancije vjerskih, etničkih i kulturnih različitosti razarano je topovima i masovnim ratnim zločinima, a taj posao dovršavaju tri etnonacionalističke politike. Današnje Sarajevo nije više paradigma jednog boljeg svijeta, ono je paradigma ruševina tog svog vlastitog svijeta koji je postojao i kojeg pamtimo. Ali, razoreno može biti iznova izgrađeno, a izgubljeno pronađeno. Nije bez smisla nada da bosanski ideal religijski pluralnog društva ne može biti uništen te da u budućnosti svijeta mora iznova otkriti i svoj razlog i svoju svrhu. Ne čudi to što su baš novi stanovnici Sarajeva, koji su milom ili silom stigli mahom iz ruralnih krajeva u glavni grad, najglasniji u protestu protiv mjera predostrožnosti. Na njihovu "razmaženost" reagovao je i jedan cinik: "Teško je biti stalno kod kuće, ali zar nije teže biti na respiratoru." Nama koji smo doživjeli opsadu Sarajeva devedesetih ove mjere nisu teško pale. Možda uvođenje policijskog sata nije imalo nekog smisla, ali on je trajao svega 32 dana. Do tog policijskog sata nisam držao, jer ionako rano idem u krevet. Ali kad sam se jednom probudio oko dva sata iza ponoći i pogledao kroz prozor, vidio sam zastrašujuće pust grad. Prizor je bio takav da me je obuzeo strah. Odjednom sam na ivičnjaku parka ugledao jednog psa. Djelovao je potpuno izgubljeno. Okretao je glavu čas na jednu, čas na drugu stranu ulice i očajnički osluškivao ne bi li čuo neki znak života. To je još više pojačalo moju nelagodu. Razmišljao sam o tome šta bi uradio čovjek koji bi ostao sam u napuštenom gradu? Poludio ili se ubio? Ili bi primijetio jednog ovakvog psa i krenuo zajedno s njim u neko sretnije mjesto, gdje god ono bilo?

Ratni "policijski sat," koji mi je uveo Ratko Mladić, vojni komandant zločinačkog pohoda protiv Bosne, da bi u Hagu bio osuđen na doživotnu robiju, trajao je puna 44 mjeseca. Za to vrijeme ubijeno je oko 11.000 građana ovog grada, od čega 1.600 djece. Mladićeva naredba svojim podređenim komandantima, koji su bili zaduženi da održavaju očaj i beznade među stanovnicima grada, glasila je: "Razvucite im pamet!" Mladić je želio da Sarajevo pretvori u ogromnu psihijatrijsku kliniku. Ali, duh Sarajlija je bio jači. O mentalnom zdravlju građana nisu lamentirali psihoterapeuti i psiholozi, jer bi to djelovalo deplasirano, ako ne i smiješno. Stanje našeg mentalnog zdravlja bilo je izraz našeg otpora. Empatija nije bila stvar politike, nego je spontano išla od vrata do vrata, iznuđena opsadnim stanjem. Sve u svemu, dramaturgija preživljavanja bitno se razlikovala od ove pandemijske. Danas se mediji u svojoj antipandemijskoj kampanji intenzivno bave mentalnim aspektom preživljavanja. Psihoterapeuti, psiholozi i sociolozi preplavili su TV-ekrane. Ponekad mi idu na živce. Kao najbolji lijek protiv frustracija i anksioznosti, koje se javljaju kao plod kućne izolacije, preporučuju čitanje knjiga. Jednog hladnog aprilskog prijepodneva ugledao sam u parku nekog mlađića kako leži na leđima na crvenoj prostirci, na poluizgaženoj travi, ispod visokog čempresa, sav u crnom, od teških zimskih cipela, do skijaške kape, i čita neku knjigu. Bio je to performans nekog dosjetljivog Sarajlije s porukom: Ostanite kod kuće i čitajte knjige! Ali, u poseljačenom gradu, kakvo je današnje Sarajevo i kakvi su mnogi drugi gradovi na prostoru bivše Jugoslavije, knjige malo ko čita.

Najpoznatiji stanovnik moje ulice je klošar Ramiz. On je zapravo klošar samo po tome što živi na ulici. To je krupan, snažan šezdesetogodišnjak, kratko ošišan, lica

uokvirenog tankom bradom, inteligentan i komunikativan. O Ramizu su pisale novine. Navodno je imao kuću u Zenici, ali izgleda da nije bio zadovoljan svojom sudbinom, pa se preselio na ulicu. Ramiz spava po okolnim garažama i haustorima. Bilo ljeto ili zima, on je u Ferhadiji čim se na ulicu spuste prve jutarnje zrake sunca. Dolazi uredno obučen, u pratnji svog psa, noseći podmetač od debelog stiropora na kojem sjedi, ruksak, crnu torbu i komad kartona koji služi kao prostirka za psa. Njegova ulična adresa nalazi se tačno preko puta mojih prozora. Ramiz pedantno razmješta svoje stvari, pali cigaretu i znatiželjno posmatra ostale ranoraniocce. U neko doba vadi iz torbe smotuljke hrane, razmotava ih, nekoliko zalogaja najprije daje psu, a potom i sam počinje jesti. Hrane svakodnevno ima u izobilju, donose mu je mesari iz susjednih Markala i vlasnici buregdžinica. Poneki prolaznik mu tutne u ruku metalnu novčanicu. Ramiz ni od koga ne traži ništa i zato ima sve što mu treba. Mlade turistkinje vole da se s njim slikaju, ponekad potegnu gutljaj pića iz njegove boce. Kad padne akšam, Ramiz pedantno pakuje svoje stvari, otpatke stavlja u korpu za otpatke i zajedno s psom odlazi "kući." Posmatrajući ga pomislim kako svi mi možemo biti zaraženi virusom korona, svi osim Ramiza.

Vraćam se Camusu. Kad je kuga prestala, jedan njegov junak kaže: "Neki kažu: 'To je kuga, pretrpjeli smo kugu.' Samo što još ne traže da budu odlikovani. Ali šta je to kuga? To je život, eto to je sve."

Ramiz možda nije čitao "Kugu", on nije heroj i nikome ništa ne preporučuje. Ali idući za suncem, od njegovog izlaska do zalaska, on na svoj način dokazuje da je i pandemija Covid-19- život. I da je to sve.

Eto zašto je Ramiz važan lik u ovoj sarajevskoj pandemijskoj priči.

Ovaj esej je predstavljen na Šestoj internacionalnoj konferenciji SARAJEVO I SVIJET: U pandemijskim vidicima, April/Maj, 2020. Zahvaljujemo se autoru i Internacionalnom Forumu Bosna za dozvolu ponovnog štampanja ovog rada.

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.